

**MEDZI POETIKOU A ESTETIKOU RUSKEJ A SLOVENSKEJ
PRÓZY
(O FUNKCII LITERÁRNEJ ESTETIKY)**

Viera Žemberová (Prešov)

Abstrakt:

Príspevok sa zaoberá interpretáciou textu interpreta 20. storočia. Texty sú vybrané podľa charakteru a vzťahu k problému a jeho tragickosti. V poetike autori používajú rôzne naračné postupy a významy symbolov. Symbol má morálne a filozofické prepojenie s kompozíciou a výrazom textu.

Kľúčové slová: autor, text, genológia, symbol, poetika

Abstract:

The marked author's texts of the 20th century have got into interpretative space. The texts are connected by character, intimacy of problem and its tragic punch line. In poetics the authors use narrator and the meaning of a symbol. The symbol has moral and philosophical joining into the composition and punch line of the text.

Key words: author, text, geology, symbol, poetic

V kultúrnych dejinách Slovanov (nielen), vo zvykoch a mravoch, v ich ľudovej slovesnosti a v duchovnej i umeleckej literatúre a v rodine zohráva dominantnú rolu matka. Pragmatizmus života a empiria človeka naznačuje, že sa na tom nič v poslaní Matky nemení a nezmení. Aj preto sa možno dovoľávať jej miesta pri utvorení, činnosti, udržiavaní a (seba)záchove rodu. Rovnako si možno pripomenúť jej kultúrny, duchovný a mravný mýtus, čo sa naplnil v symbole či v stotožnení sa s predobrazom absolútna vo svete ľudí (jeho skutočný začiatok a koniec, zmysel a hodnota) a v živote jednotlivca. Napokon sa Matka udržiava v existenciálnom, mravnom, emotívnom vedomí človeka spontánne ako výraz hodnoty sui generis, alebo ako tá, čo sa vliala do svojich detí a stala sa večná, lebo sa stotožnila prostredníctvom svojich detí a ich detí s časom uplynulým, uplyvajúcim a budúcim.

Matka stotožnená s časom, dejmi, ľudstvom, ale aj príčinou a následkom činov ľudstva patrí v umení medzi jeho leitmotívy. Možnosť, schopnosť, naliehavosť spôsobov v umení na vyjadrenie navrstvovaného obsahu (od existenciálneho po mravný) leitomotívu Matka poskytuje, ba v istých súvislostiach stupňujúcej sa

krízy (akútneho ohrozenia) ľudstva až vyzýva na svoju aktualizáciu v role monumetu (idey, témy, problému, postavy). To on dokáže, v súlade so stratégiou autora a filozofiou umeleckého artefaktu osloviť, zastaviť, podnietiť doslova všetkých, aby začali hľadať odpovede na otázky, ktoré (za všetkých v konkrétnej situácii) vyslovuje umelec.

Za také hraničné okolnosti, ktoré vylučujú ľahostajnosť jednotlivca možno považovať smrť, nech má svoj obraz v smrti detí alebo v čakani na deti. Matka (= začiatok) tak stojí v pozícii voči svojej „protihráčke“ Smrti (= koniec), lebo jedna i druhá do svojho priestoru vniesli to, čo im patrí obidvom, človeka, nech je v role „môj“ manžel, brat, syn, dcéra alebo v „role“ neznámy a známy.

Do takto ohraničeného priestoru vo vedomí a emóciách matky sa dostali aj protagonistky v krátkych prózach Jána Milčáka (*List dcére po Vianociach roku 19...*) a Andreja Platonova (*Matka*).

Matka nepoznala odpoveď, iba tak sama premýšľala...
Andrej Platonov

Matka v próze Andreja Platonova má svoje meno: Mária Vasilievna, jej priesor možno pomenovať geograficky na miesto pri mitrofanievskej hradskej a subjektívne na rúmy po vybombardovanom domu, kde je aj pohrebisko po výbuchu granátu, tam sú aj dvaja jej synovia (Matvej a Vasilij), ale hrob dcéry Nataše, je nevedno kde: „Kde je teraz, kde, jej zabitá dcéra?“ (s. 250). Deti Márie Vasilievny majú svoje mená, ale aj počet rokov, ktoré prežili, hoci ich matka sa pýta aj po ich smrti: „Ale teraz čo, teraz ste umreli, – kde je váš život, čo ste neprežili, ktože ho prežije namiesto vás“ (s. 249).

Matka Mária Vasilievna má svoju fyzickú podobu: „Na svojom putovaní stretávala nepriateľov, ale tej starej ženy sa ani nedotkli. Zarážajúci bol pre nich pohľad na užialenú starenu, hrozili sa ľudskosti na jej tvári a nevšímali si ju – nech si len zomrie sama od seba. V živote býva také matné svetlo na tvárach ľudí, ktorého sa ľaká zver i zlý človek. A takých ľudí nikto nedokáže zahubiť, nemožno sa k nim priblížiť“ (s. 245).

Matka Mária Vasilievna má svoj cieľ: „Musela uvidieť svoj dom, kde prežila celý život, aj miesto, kde v boji a na popraviske umreli jej deti“ (s. 245). Chce byť s nimi, tak zostane na pohrebisku: bude s nimi a možno ich bude počuť, ochráni ich svojím telom pred zimou, dá ich smrti ľudský rozmer, veď ich do zeme zatláčal tank (s. 248).

Aj Platonovova matka je zvnútornená svojou bolesťou, putovaním, hľadaním, je bez slz, ale ubitá skutočnosťou, ktorá ju neobalila nijakým tajomstvom (je vojna, bombarduje sa, krajina je plná nepriateľov) pred svojou krutosťou. Matka Mária Vasilievna splynula s časom udalosti (vojna zabíja bez výberu), stala sa spojivom medzi hrobom („mŕtve miesto“) a smrťou, kam odišli jej deti a pôjde aj ona:

„Poznala svoj údel, vedela, že jej prichodí umrieť, ale duša sa s tým nechcela zmieriť. Veď ak ona umrie, kto zachová pamiatku na jej deti, kto ich bude opatrovať vo svojej láske, keď jej srdce tiež prestane dýchať“ (s. 246).

Matka Andreja Platonova je z rodu veľkých a večných matiek v literatúre, ktorá bez gesta, pátosu, verbálneho ruchu vôkol seba rieši rovnako večné deje ľudstva: „Sama som teraz ani mŕtva...“ (s. 247). Jednoduchá, prostá a ruská matka vidí, cíti, počuje, dotýka sa, rozumie skutočnosti, ale aj predvída budúcnosť, preto sa usiluje pomenovať a materializovať seba v čase, čo uplynul. Keď tak chce vykonať, musí matka Mária Vasilievna hovoriť so sebou o svojich deťoch, lebo v nich žila a bude žiť, pretože nič nekončí: „Koľko srdca svojho som na vás strovila, koľko sa minulo mojej krvi, no vidno, málo bolo samotného môjho srdca a mojej krvi, raz už ste umreli, raz už som si svoje deti medzi živými neudržala a pred smrťou neochránila... Veď čo ony, deti moje, veď sa na svet neprosili. Sama som ich porodila, nech si žijú. A žiť sa na zemi vari ešte nedá, nič tu nie je pre deti prichystané: chystali už, chystali, ale nestihli...! Tuto žiť nesmú a inde nemali kde, – čo už teda my, matere, máme robiť? Samotnej mi už žiť vari ani nenačím!“ (s. 250)

Smrť sa stala prirodzeným naplnením želania matky, ktorá sa musela spojiť aj po smrti so svojimi deťmi: „Spi v pokoji, – povedal červenoarmejec na rozlúčku, – neviem, čia si bola mať, ale bez teba som aj ja sirota“ (s. 251).

Platonovova próza *Matka* je ukončená bibliografickou informáciou, podľa ktorej ju autor napísal v roku 1943. Próza Jána Milčáka vyšla v polovici deväťdesiatych rokov. Obidve prózy sa sústredili prostredníctvom narátora na vnútorný, detailizovaný, takmer statický svet – lebo zlo je dokonané – Matky. Tej matky, ktorá či má vo svojej blízkosti, alebo pričinením osudu ich stratila, zostáva večnou Matkou svojich detí. A to aj preto, lebo má sen o nich (byť v ich blízkosti) a má túžbu pre seba (nebyť osamelá).

Deti svoje matky milujú, hoci ich láska a cit k nim neraz býva utajený, hanblivý, nemý, zakríknutý. Možno i preto od svojich matiek „utečú.“ Jednoducho ich okolnosti, ktorým rozumejú iba deti svojich matiek ich donútia (tajomstvo, vojna) konať tak, aby sa nemohli vrátiť (smrť), alebo nenašli dost' síl na návrat (list domov).

Láska matky k deťom a deti k matke má svoj rytmus, zákonitosti, príbeh i údel. I láska detí, čo sa spolu s nimi premieňa, dorastá, býva ako cesta, čo vedie dvoma smermi. Raz sa javí ako číra a priama, inokedy ako neprehľadná a zakľukatá.

Platonovova naračná nerýchla opisnosť, verbálna rozvážnosť, čo tvorí atmosféru vertikalizovanej tragédie, ktorú rozum protagonistky prijal, ale jej srdce (matky) ju odmietlo, pomalosť pohybu akcie a zmyslová presnosť aj detailnosť vizuálneho i akustického záznamu, „nemého“ prežívania konca cesty jedného života vrcholia v poznaní ubíjajúceho plynutia hrôzy z ďalšieho zániku života sa odráža v gnómicom uchopení „večnosti“ života v deťoch a ich matkách.

Platonovova próza *Matka* sa nevzpiera znútornému a komornosti prózy Jána Milčáka *List dcére po Vianociach roku 19...*, jeho empirickej gnóme o neporušiteľnom prepojení zániku a okamihu zrodu nového života (Vianoce, dieťa, obeť za iných, pomoc ďalším, naplnenie želania), hoci sa to v Milčákovskej próze koncentruje do priestorovo statického, uzavretého a nepatetického gesta odovzdaného čakania na premenu alebo aspoň na prijateľnú zmenu.

Smrť ako osobné finále a súčasne aj akt uzavretia „procesu skutočnosti“ jedného ľudského života zostala v obidvoch prózach v podloží, na ktorom nenáhlivým naračným spôsobom vznikli rozlične koncipované mravne, emotívne a psychologicky koncipované (jednosmerné) mikroštúdie o vzťahu (volaní) matky k svojmu neprítomnému dieťaťu.

Andrej Platonov zvolil melancholické, filozofujúce rozprávanie z emotívne subtilne prepracovanej tragédie *Matky nežijúcich detí*. Ján Milčák sa sústredil na zovretú, dovnútra dramaticky vystupňovanú výpoveď o čakaní v *Liste dcére po Vianociach roku 19...*

Pre Andreja Platonova aj Jána Milčáka sa postava matky stala javom, darom, zázrakom, ktorý do života potomkov kráča vo svojej mýtickej podobe večnej Matky. To ona, večná Matka, znova a znova, v rozličnom čase aj priestore vykračuje k novým ľuďom (večným deťom). Matka svoje deti nikdy neopustí a koná tak v súlade s poslanstvom mravov, citu, estetiky a filozofie uchovaného života, ktoré sa naplnilo v osobitých autorských stratégiách Andreja Platonova a Jána Milčáka. Prozaici vážnosť svojho zámeru zvýraznili aj tým, že ich postava poranenej, ubolenej matky uhýba pred plochosťou sentimentu a hluchých emócií. Nimi sa – aj umelecká literatúra – nie raz „obaľuje“ pri aktualizovaní tejto témy a postavy možno aj preto, aby nemusela pátrať po premenách, aké naračný svet literatúry, – autorské projekty Andreja Platonova, Jána Milčáka, – dokáže svojimi verbálnymi nuansami pomenuje, no skutočnosť sa pred nimi ostýcha.

*Nikdy nedám na to, čo povedia iní.
Ján Milčák*

Próza Jána Milčáka *List dcére po Vianociach roku 19...* je miniatúrna svojím rozsahom (30 viet), ale rozsiahla svojou výpoveďou a jej dosahmi. Najskôr i preto zostáva kompozične otvorená: „Ak by si sa rozhodla prísť, zaklopaj na okno, navečer sa zatváram. Tvoja matka“ (s. 52).

Medzi oslovenie „Milá Malvína“ a ukončenie prózy – listu „Tvoja matka“ sa pomestia vyčerpávajúce „správy“ o Malvíne („Malvína“: bola si opitá, dobre si zarobíš, môžeš utrať), jej synovi Valentovi (je v poriadku, vyrástol, nespomenul ťa ani raz, dám ho do učenia), nebohom Matejovi (podobizeň vojaka v neobyčajne namaľovanej záhrade), o Františke, čo sa našťahovala do domu s morušou aj s mužom (nie je dobrý človek, bitkár, sedel), ale aj o Matke.

List, ktorý píše matka svojej dcére je na jednej strane náhradou za ich nejstávajúcu verbálnu, emotívnu, rodinnú, osobnú komunikáciu, ale na druhej strane kondenzovane, stroho, úsporne, ale v úplnosti priamej výpovede a jednoznačného pomenovania stavu i situácie sa prekrýva so sociálnou skutočnosťou matky a jej dcéry, navyše možno z nej odvodiť subjektívne asociácie o matke, dcére, Valentovi, o spôsobe ich života a o vzťahovej „skutočnosti“ takej, akú ju medzi sebou vytvorili.

List zastupuje sociálny portrét svojej pisateľky (Tvoja matka), jeho citovú uzavretosť, nie však plochosť, jej absenciu ilúzie o všetkých a všetkom, jej vyrovnanosť so všetkým, čo je i príde, jej strohosť a ostražitosť voči všetkému, čo sa opakuje v jej živote, ako keby išlo o nehybnosť (Malvína nechodí), hoci čas plynie, a predsa je v liste (po Vianociach v ktoromkoľvek roku, ktorý začína dvojčíslom 19...) uchovaná aj „skutočnosť nevedomého želania“¹. Matka čaká („zaklopaj na okno“) a list (kto vie koľký, lebo i rok je neupresnený, teda ani na tento nedostane odpoveď od Malvíny; teda ani jeho obsah sa nemení), ako keby nenápadne varoval svojho adresáta: „Zavš sa bojím, že už skončím. Nad ránom ma zadúša“ (s. 52).

Milčákova próza ťaží z paradoxu, z toho zvláštneho „priestoru“ medzi skutočnosťou, v akej matka žije („Bojím sa po večeroch vyjsť...“) a citom, aký v sebe stráži k svojej dcére („Dávaj si pozor na zdravie“), medzi jej utajeným snom (želanie, aby dcéra prišla, kým zomrie) a skutočnosťou, že je sama („Cez sviatky som počúvala rádio“) a musí plniť dvojrolu starej matky („dám ho do učenia“) a matky (syn Valent ťa ani raz nespomenul).

Matka Jána Milčáka je zo sveta, kde sa viac mlčí, dohovára sa tichom, posunkami a nerepece sa, pretože „minulosť zatemňuje budúcnosť“². Vyzerá to tak, že medzi matkou a jej dcérou zostalo z minulosti tajomstvo, ktoré zatemnilo, určilo a podmienilo ich vzťahy. Až sa zdá, ako keby autor počítal so schopnosťou „odkrývať“ v jeho naračnom svete (list = monológ, ale aj vnútorný dialóg) tie medziľudské situácie, ktoré zastupujú zovšeobecňujúce momenty reálneho videnia³ skutočnosti.

List ako súbor najnovších oznamov o obyvateľoch a prostredí, kde (tvoja!) matka žije pre konkrétneho adresáta (dcéra Malvína), ktorému nie je potrebné objasňovať spomínané jednotlivosti do detailov, vystačí iba náznak, ďalej ako pár žičlivých príkazov pre adresáta, aby sa staral o seba a nakoniec i želanie pisateľky, nech dcéra príde, lebo ju čakajú, napovedá nielen o čase (uplyvajúci ako tok a neupresnený dátumom v živote matky, jej blížiaci sa smrť, jej choroba) a o situácii

¹ CAUDWELL, CH.: Ilúzia a skutočnosť. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1979, s. 310

² ŠKLOVSKIJ, V.: Tetiva. O odlišnosti podôb. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1973, s. 351.

³ Tamtéž, s. 350.

pisateľky (osamelá Tvoja matka), ale aj o jej túžbe očistiť dcéru i seba „spod“ tajomstva minulosti a zrušiť tým, že sa naplnení jej sen (Malvína prišla), pretože sa spojí napísané slovo v liste (volanie) so skutočnosťou (nebyť sama, byť matkou).

Jednosmerná úspornosť aj priamosť Milčákovej vety sa nezachycuje o sociálny kontext adresátky (dcéra) a pisateľky (matka) „Listu,“ hoci je „vytrhnutý“ z verifikovateľného času roku 19..) a tým aj univerzálny v plynúcom čase (z minulosti do budúcnosti), predsa je do maxima nasýtená čírym citovým, mravným, existenciálnym a typovým vybavením postavy (Tvoja matka), v ktorej sa syntetizuje hodnotová a príčinná jednota textu. V Milčákovej próze sa nehovorí o láske matky k dieťaťu, a predsa sa vypovedá o láske, o emocionálnej skutočnosti takým spôsobom, že sa paralelne „rozbiehajú“ výpovede s dvoma plánmi, dvoma tóninami, dvoma významami... Ako keby úkony mlčať, vidieť, čakať (matka) sa mali stať priesečníkom a mohli želanie dočkať sa premeniť na realitu, ktorá už neťažá nikoho (matka, Malvína, Valent) tajomstvom z minulosti a minulosti.

Literatúra:

CAUDWELL, Ch.: Ilúzia a skutočnosť. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1979.

MALITI, E.: Symbolizmus ako princíp videnia. Bratislava: VEDA 1996.

MILČÁK, J.: Rosa canina. Levoča: Modrý Peter 1995. Próza List dcére po Vianočiach roku 19., s. 52.

PLATONOV, A.: Svetlo. Zostavil M. Heveši. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. Edícia Lipa 1973. Próza Matka, s. 245-251.

ŠKLOVSKIJ, V.: Tetiva. O odlišnosti podôb. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1973.